

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL

VOLUME 1, ISSUE 2, 2021

ISSN 2181-1490

Doi Journal 10.26739/2181-1490

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ

Tadjqiqot.uz

TOSHKENT-2021

**ALISHER NAVOIYNING 580 YILLIK
YUBILEYIGA BAG'ISHLANADI****ПОСВЯЩАЕТСЯ 580 ЛЕТНОМУ
ЮБИЛЕЮ АЛИШЕРА НАВОИ****DEDICATED TO THE 580th ANNIVERSARY
OF THE BIRTH OF ALISHER NAVOI**

Buyuk shoir va mutafakkir, atoqli davlat va jamoat arbobi Alisher Navoiyning bebaho ijodiy-ilmiy merosi nafaqat xalqimiz, balki jahon adabiyoti tarixida, milliy madaniyatimiz va adabiy-estetik tafakkurimiz rivojida alohida o'rin tutadi. Ulug' shoir o'zining she'riy va nasriy asarlarida yuksak umuminsoniy g'oyalarni, ona tilimizning beqiyos so'z boyligi va cheksiz ifoda imkoniyatlarini butun jozibasi va latofati bilan namoyon etib, yer yuzidagi millionlab kitobxonlar qalbidan munosib va mustahkam o'rin egalladi.

***O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Miromonovich Mirziyoyev***

Бесценное творческое и научное наследие великого поэта и мыслителя, известного государственного и общественного деятеля Алишера Навои играет важную роль в истории не только отечественной, но и мировой литературы, развитии национальной культуры и литературно-эстетического мышления. В своих лирических и прозаических произведениях великий поэт, воспевая высокие общечеловеческие идеи, демонстрировал богатый лексический запас и выразительные средства родного языка, благодаря чему занял достойное место в сердцах миллионов читателей по всему миру.

***Президент Республики Узбекистан
Шавкат Миромонович Мирзиёев***

The invaluable creative and scientific heritage of the great poet and thinker, famous statesman and public figure Alisher Navoi has a special place not only in the history of our people, but also in the history of world literature, the development of our national culture and literary and aesthetic thinking. The great poet, in his poetic and prose works, with his whole charm and grace, has taken a worthy place in the hearts of millions of readers around the world, expressing the high universal ideas, the incomparable richness of words and the infinite possibilities of expression of our native language.

***President of the Republic of Uzbekistan
Shavkat Miromonovich Mirziyoyev***

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI

Bosh muharrir:

Mirzayev Ibodulla*f.f.d., professor
(O'zbekiston)*

Bosh muharrir o'rinbosari:

Jabborov Nurboy*f.f.d., professor
(O'zbekiston)*ALISHER NAVOIY
XALQARO JURNALI HAY'AT A'ZOLARI:**Muhiddinov Muslihiddin***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Sirojiddinov Shuhrat***f.f.d., professor (O'zbekiston)***O'nal Kaya***f.f.d., professor (Turkiya)***Haqqulov Ibrohim***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Dilorom Salohiy***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Sodiqov Qosimjon***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Mark Tutan***f.f.d., professor (Fransiya)***Binnatova Almaz Ulvi***f.f.d., professor (Ozarbayjon)***To'xliyev Boqijon***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Shodmonov Nafas***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Ramiz Asker***f.f.d., professor (Ozarbayjon)***Yo'ldoshev Qozoqboy***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Jo'raqulov Uzoq***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Vohid Turk***f.f.d., professor (Turkiya)***Nabiulina Guzal***f.f.d., professor (Tatariston)***Ibrohim Xudoyor***f.f.d., (Eron)***Yusupova Dilnavoz***f.f.d., dotsent (O'zbekiston)***Rahim Ibrohim***f.f.d., professor (Afg'oniston)***Ruzmanova Roxila***dots., mas'ul kotib (O'zbekiston)***Qo'shmonova Yulduz***kotib, o'qituvchi (O'zbekiston)*ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALI ILMIY
MASLAHAT KENGASHI A'ZOLARI:**Toshqulov Abduqodir***i.f.d., (O'zbekiston)***Xalmuradov Rustam***t.f.d., professor (O'zbekiston)***Sirojiddin Sayyid***O'zbekiston xalq shoiri (O'zbekiston)***To'xtasinov Ilhom***p.f.d. (O'zbekiston)***Rixsiyeva Gulchehra***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Benedek Peri***f.f.d., professor (Vengriya)***Jurayev Mamatqul***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Olimov Karomatillo***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Dadaboyev Hamidulla***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Aitpayeva Gulnora***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Grigoryev Mixail***f.f.d., professor (Rossiya)***Shomusarov Shorustam***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Dyu Rye Andre***f.f.d., professor (Fransiya)***Pervin Chapan***f.f.d., professor (Turkiya)***Safarov Renat***f.f.d., professor (Tatariston)***Hamroyev Juma***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Ibrohimov Elchin***f.f.n., professor (Ozarbayjon)***Hasanov Shavkat***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Nurullo Oltoy***f.f.n., (Afg'oniston)***Xalliyeva Gulnoz***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Nodira Afoqova***f.f.d., professor (O'zbekiston)***Aftondil Erkinov***f.f.d., professor (O'zbekiston)*

Главный редактор:

Мирзаев Ибадулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Заместитель главного редактора:

Жабборов Нурбой
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

**ЧЛЕНЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА
АЛИШЕРА НАВОИ:**

Мухиддинов Муслихиддин
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Сирожиддинов Шухрат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Унал Кая
д.ф.н., профессор (Турция)
Хаккулов Иброхим
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилором Салохий
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Содиков Косимжон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Марк Тутан
д.ф.н., профессор (Франция)
Биннатова Алмаз Улви
д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Тухлиев Бокижон
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Шодмонов Нафас
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Рамиз Аскер
д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Юлдашев Казакбай
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Журакулов Узок
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Вохид Турк
д.ф.н., профессор (Турция)
Набиулина Гузаль
д.ф.н., профессор (Татарстан)
Иброхим Худоёр
д.ф.н., (Иран)
Юсупова Дилнавоз
д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Рахим Иброхим
д.ф.н., профессор (Афганистан)
Рузманова Рохила
доц., отв. секретарь (Узбекистан)
Кушманова Юлдуз
секретарь, преподаватель (Узбекистан)

**ЧЛЕНЫ НАУЧНОГО КОНСУЛЬТАТИВНОГО
СОВЕТА МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА
АЛИШЕРА НАВОИ:**

Тошкуллов Абдукодир
к.э.д., (Узбекистан)
Халмурадов Рустам
д.т.н., профессор (Узбекистан)
Сирожиддин Саййид
Народный поэт Узбекистана (Узбекистан)
Тухтасинов Илхам
д.п.н. (Узбекистан)
Рихсиева Гулчехра
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бенедек Пери
д.ф.н., профессор (Венгрия)
Джураев Маматкул
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Олимов Кароматилло
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дадабаев Хамидулла
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Айтпаева Гулнора
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Григорьев Михаил
д.ф.н., профессор (Россия)
Шомусаров Шорустам
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дю Рье Андре
д.ф.н., профессор (Франция)
Первин Чапан
д.ф.н., профессор (Турция)
Сафаров Ренат
д.ф.н., профессор (Татарстан)
Хамроев Джума
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Иброхимов Элчин
к.ф.н., профессор (Азербайджан)
Хасанов Шавкат
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нурулло Олтой
к.ф.н., (Афганистан)
Халлиева Гулноз
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нодида Афокова
д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Афтондил Эркинов
д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Chief Editor:

Mirzaev Ibodulla*Doc. of philol. scien., professor (Uzbekistan)*

Deputy Chief Editor:

Jabborov Nurboy*Doc. of philol. scien., professor (Uzbekistan)*MEMBERS OF EDITORIAL BOARD OF
INTERNATIONAL JOURNAL OF ALISHER
NAVOI:**Mukhiddinov Muslikhiddin***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Sirojiddinov Shukhrat***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Unay Kaya***Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)***Khakkulov Ibrokhim***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Dilorom Salokhiy***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Sodikov Kosimjon***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Mark Tutan***Doc. of philol. scien., prof. (France)***Binnatova Almaz Ulvi***Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)***Tukhlied Bokijon***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Shodmonov Nafas***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Ramiz Asker***Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)***Yuldoshev Kozokboy***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Jurakulov Uzok***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Vokhid Turk***Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)***Nabiulina Guzal***Doc. of philol. scien., prtof. (Tatarstan)***Ibrokhim Khudoyor***Doc. of philol. scien., (Iran)***Yusupova Dilnavoz***Doc. of philol. scien., assoc. prof. (Uzbekistan)***Rakhim Ibrokhim***Doc. of philol. scien., prof. (Afghanistan)***Ruzmanova Rokhila***Assoc. prof., Exec. Sec. (Uzbekistan)***Khushmanova Yulduz***Secretary, teacher (Uzbekistan)*MEMBERS OF SCIENTIFIC ADVISORY BOARD
OF INTERNATIONAL JOURNAL OF ALISHER
NAVOI:**Toshkulov Abdukodir***Doc. of econ. scien., (Uzbekistan)***Khalmuradov Rustam***Doc. of technic. scien., prof. (Uzbekistan)***Sirojiddin Sayyid***People's poet of Uzbekistan (Uzbekistan)***Tukhtasinov Ilkhom***Doc. of pedag. scien. (Uzbekistan)***Rikhsieva Gulchekhra***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Benedek Peri***Doc. of philol. scien., prof. (Hungary)***Juraev Mamatkul***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Olimov Karomatullo***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Dadaboev Khamidulla***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Aitpaeva Gulnora***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Grigorev Mikhail***Doc. of philol. scien., prof. (Russia)***Shomusarov Shorustam***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Dyu Rye Andre***Doc. of philol. scien., prof. (France)***Pervin Chapana***Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)***Safarov Renat***Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)***Khamroev Juma***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Ibrokhimov Elchin***Cand. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)***Khasanov Shavkat***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Nurullo Oltoy***Cand. of philol. scien., (Afghanistan)***Khallieva Gulnoz***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Nodira Afokova***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)***Aftondil Erkinov***Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)*

Саҳифаловчи: Абдулазиз Муҳаммадиев

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улицы Амира Темура пр. 1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,

Amir Temur Street pr. 1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI

1.Xolmonova Zulxumor

ALISHER NAVOIYNING ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK TARAQQIYOTIDAGI O'RNI.....	9
---	---

NAVOIY VA JAHON ADABIYOTI

2.Imomnazarov Muhammadjon

INSONIYAT MA'NAVIY TAKOMILIDA AMIR XUSRAV DEHLAVIY VA ALISHER NAVOIYNING O'RNI.....	19
--	----

3.Benedek Péri

HOW MĪR ʿALĪ-ŠĪR NAVĀYĪ'S PERSIAN POETRY INFLUENCED THE POET- WARRIOR OTTOMAN SULTAN SELIM I (1512–1520)	33
---	----

4.Islam Jemeney

ALISHER NAVOIYNING TURKIY XALQLAR MA'NAVIY YUKSALISHIDAGI O'RNI	40
--	----

5.Maqsudov Badriddin

TOJIKISTONDA NAVOIYSHUNOSLIK.....	47
-----------------------------------	----

HAQIQAT SARI SAFAR

6.Yo'ldoshev Qozoqboy

O'ZLIK YO'LI	56
--------------------	----

7.Muhammadiyev Ahadxon

INSONIY FAZILATLAR TARANNUMI.....	65
-----------------------------------	----

MA'RIFAT YOG'DUSI

8.Alisher Razzokov

ALISHER NAVOIY IJODIDA FAQRILIK MAQOMI VA FAQIR OBRAZINING BADIY TALQINI.....	73
--	----

9.Norov Toji

NAVOIY ONTOLOGIK FALSAFASIDA SAMOVOT VA ZAMON TALQINI	80
---	----

ASLIYAT UMMONI

10.Bertels Y.E

NAVOIY VA ATTOR. Rus tilidan I.K.Mirzayev tarjimai (parcha)	88
---	----

TEMURIYLAR DAVRI TURKIY VA O'ZBEK ADABIYOTI

11.Qorayev Sherxon

ALISHER NAVOIY VA TEMURIYLAR DAVRI ADABIY ANJUMANLARI	102
---	-----

NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI

12.Rajabova Ma'rifat

NAVOIY IJODIDA MIFOLOGIK OBRAZLAR STILIZATSIYASI.....	108
---	-----

ILM, OLAM VA OLIM

13.O'ralov Axtam

ALISHER NAVOIY – ULKAN BUNYODKOR.....116

14.O'tanova Sirdaryoxon

TARIXIY ASARLARDA OBRAZ RUHIYATI VA RANG HAQIQATLARI124

NAVOIY VA ADABIY TA'SIR MASALALARI

15.Mamadaliyeva Zuhra

ISKANDAR OBRAZI VA UNGA NAVOIYNING MUNOSABATI.....131

16.Muhitdinova Nazmiya

SADOIY VA G'OZIY DEVONLARIDA ALISHER NAVOIY AN'ANALARI (HAMD, NA'T, MUNOJOT VA MANQABAT MAVZULARIDAGI G'AZALLAR MISOLIDA)138

17.Haydarova Gulhayo

NAVOIY VA SOBIR ABDULLA.....149

18.Jamahmatov Karomiddin

HOJI MUHAMMAD SHAHDIY IJODIDA ZULLISONAYNLIK
AN'ANALARINING TA'SIRI.....155

TALQIN, TAHLIL VA TAQRIZ

19.Sultonov To'liqin

ALISHER NAVOIY ASRI VA NASRI ALMAZ ULVIY TALQINIDA.....166

NAVOIY VA TA'LIM-TARBIYA MASALALARI

20.Ubaydullayev Normuhammad

ALISHER NAVOIY TARJIMAYI HOLINI O'RGANISHDA TARIXIY ASARLARNING
O'RNI172

AZIZ MUSHTARIY!

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning "Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy tavalludining 580 yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi PQ-4865-son Qarorida "Alisher Navoiy asarlarida teran ifoda topgan milliy va umuminsoniy g'oyalarning jahon tamaddunida tutgan o'rnini hamda o'sib kelayotgan yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirish, ular qalbida yuksak axloqiy fazilatlarni tarbiyalashdagi beqiyos ahamiyatini nazarda tutib, shuningdek, ulug' shoir va mutafakkirning adabiy-ilmiy merosini mamlakatimizda va xalqaro miqyosda yanada chuqur tadqiq qilish va keng targ'ib etish..." lozimligi alohida ta'kidlangan.

Bu filologiya ilmi va navoiyshunoslik, xususan, adabiy ta'sir, qiyosiy adabiyotshunoslik, matnshunoslik va tarjima masalalari bilan shug'ullanayotgan tadqiqotchilar zimmasiga jahonning ilg'or texnologiyalari, nazariy g'oyalarga hamohang ilmiy tadqiqotlar yaratish vazifasini yuklaydi. Olimlarimizning ilmiy salohiyati, innovatsion g'oyalarini jahonda targ'ib qilish va qo'llab-quvvatlash maqsadida xalqaro nufuzga ega ushbu jurnal ta'sis etildi.

"Alisher Navoiy" deb nomlangan ushbu jurnalda navoiyshunoslik, Navoiy adabiy merosining umumjahon tamaddunida tutgan o'ri va adabiy ta'sir masalalari bilan shug'ullanayotgan tadqiqotchilarni o'z maqolalari bilan ishtirok etishga taklif qilamiz.

TAHRIRIYAT**УВАЖАЕМЫЙ ЧИТАТЕЛЬ!**

В Постановлении №ПП-4865 Президента Республики Узбекистан Шавката Миромоновича Мирзиёева "О широком праздновании 580-летия со дня рождения великого поэта и мыслителя Алишера Навои" особо отмечается "огромное значение произведений Алишера Навои, в которых нашли глубокое отражение национальные и общечеловеческие ценности, в развитии мировой культуры, их роль в повышении интеллектуального потенциала и духовно-нравственном воспитании молодого поколения, а также в целях обеспечения дальнейшего изучения и популяризации литературно-научного наследия великого поэта и мыслителя..."

Это ставит задачи перед филологами, навоиоведами, исследователями литературного влияния, сравнительного литературоведения, текстологии и вопросов перевода создания научных исследований, соответствующих передовым мировым технологиям и теоретическим идеям. В целях пропаганды и продвижения научного потенциала и инновационных идей наших ученых учреждён данный международный журнал.

Приглашаем публиковать свои статьи в нашем журнале "Алишер Навои" отечественных и зарубежных исследователей, занимающихся изучением жизни и творчества литературы Навои, его роли в мировой литературе, проблемами литературного влияния и сравнительной поэтикой.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИИ**DEAR READER!**

Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Miromonovich Mirziyoyev "On the celebration of the 580th anniversary of the great poet and thinker Alisher Navoi" No PP-4865 given the invaluable role of cultivating high moral qualities in their hearts, as well as the need to further study and widely promote the literary and scientific heritage of the great poet and thinker in our country and internationally "

This puts the task of researchers in the field of philology and Navoi studies, in particular, literary influence, comparative literature, textual studies and translation, in creating scientific research in harmony with the world's advanced technologies and theoretical ideas. This internationally renowned journal was established to promote and support the scientific potential and innovative ideas of our scientists around the world.

In this magazine, called "Alisher Navoi", we invite researchers who are interested in Navoi studies, the role of Navoi's literary heritage in world civilization and literary influence to participate with their articles.

EDITORIAL

ҲОЖИ МУҲАММАД ШАҲДИЙ ИЖОДИДА ЗУЛЛИСОНАЙНЛИК АНЪАНАЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ

Жамаҳматов Каромиддин Айнилло ўғли

Самарқанд давлат университети таянч
докторанти, Имом Термизий халқаро
илмий-тадқиқот марказининг илмий ходими,
Сурхондарё вилояти
jamahmatovkaromiddin@mail.com

For citation: Jamahmatov K. THE INFLUENCE OF ZULLISANAYN (BILINGUALISM IN WORKS) TRADITIONS IN THE WORK OF HAJI MUHAMMAD SHAHDI. Alisher Navoi. 2021, vol.1, issue 2, (155-165) pp.

DOI 10.26739/2181-1490-2021-2-18

АННОТАЦИЯ

Зуллисонайн шоирлардан бири Ҳожи Муҳаммад Шаҳдий XVIII асрнинг бошларида Қўқон адабий муҳитида икки тилда ижод қилган. Форс-тожик тилида девон соҳиби бўлиши билан бирга ўзбек тилида бир қанча ирфоний маъноларга бой ғазаллар битган. Мақолада шоирнинг, ўзбек мумтоз адабиёти намояндаларининг ижодига бўлган муносабати, ижодий ёндашуви ва шеърларининг ирфоний таҳлили баён этилган. Бундан ташқари шоир ғазалларининг ўзига хос услуби ва маъно мазмуни Қуръон оятлари билан қиёслаб ўрганилди. Муножотнома, ҳамднома, наътнома мазмунли ғазалларидан намуналар келтириб, уларга мухтасар шарҳ берилди. Шоир девонининг шахсий нусхаси билан бирга Тожикистон Фанлар Академияси Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар фондидаги №1275 рақамли нусхасида келган ўзбекча ғазаллари қиёсий манбашунослик асосида ўрганилди. Мавлоно Лутфий билан Шаҳдий шеърларидаги маънавий боғлиқлик баъзи ғазаллари миқсолида таҳлил қилинди.

Таянч сўзлар: Лутфий, Шаҳдий, девон, нусха, муножот, наът, ҳамд, ташбеҳи мусалсал, оят, орифона, ошиқона.

ВЛИЯНИЕ ТРАДИЦИЙ ЗУЛЛИСАНАЙН (БИЛИНГВИЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ) В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХАДЖИ МУХАММАДА ШАХДИ

Джамаҳматов Каромиддин Айнилло оглы

докторант Самаркандского государственного
университета, научный сотрудник Международного
исследовательского центра имама Термизи,
Сурхандарьинская область

АННОТАЦИЯ

Один из великих двуязычных поэтов, Хаджи Муҳаммад Шаҳди, писал на двух языках в литературной среде Коканда в начале 18 века. Помимо того, что он был автором девона на персидско-таджикском языке, он создал ряд газелей, богатых мистическим смыслом, на узбекском языке. В статье описывается отношение поэта к творчеству представителей узбекской классической литературы, его творческий подход и гносеологический анализ его стихотворений. Кроме того, особый стиль и смысл стихов поэта были изучены в сравнении со стихами Корана. Были даны образцы содержательных газелей, таких как мунаджатнама (обращение, верующего к Богу, выражающее его покаяние и мольбу), ҳамднома (письмо хвалы и благодарности), натнома и краткие комментарии к ним. Наряду с личными экземплярами дивана (сборника сочинений) поэта, узбекские газели в рукописном фонде №1275

Института востоковедения Академии наук Таджикистана в значительной степени изучены сравнительным источниковедением. Духовная связь между стихами Мауляны Лютфи и Шахди была объяснена на примере некоторых его стихов.

Ключевые слова: Лутфи, Шахди, диван (собрание сочинений), нуша, муножат, нат, хамд, ташбеи мусалсал (даёт многочисленные сравнения в строке стихотворения), аят (термин из Корана), орифона (о Коране и хадисах), ашикона (любовный, любовь к Богу).

THE INFLUENCE OF ZULLISANAYN (BILINGUALISM IN WORKS) TRADITIONS IN THE WORK OF HAJI MUHAMMAD SHAHDI

Jamahmatov Karomiddin Aynillo oglu

doctoral student of Samarkand State University,
researcher of Imam Termizi International
Research Center, Surkhandarya region

ANNOTATION

One of the great bilingual poets, Haji Muhammad Shahdi, wrote in two languages in the literary environment of Kokand in the early 18th century. In addition to being the owner of the devon in the Persian-Tajik language, he wrote a number of ghazals rich in mystical meanings in the Uzbek language. The article describes the poet's attitude to the work of representatives of Uzbek classical literature, his creative approach and the epistemological analysis of his poems. In addition, the specific style and meaning of the poet's poems were studied in comparison with the verses of the Qur'an. Samples of meaningful ghazals such as munojotnoma (the servant's appeal to God expressing his repentance and supplication), hamdnoma (a letter of praise and thanks), natnoma were given and briefly commented on. Along with the personal copies of the poet's divan (collection of works), the Uzbek ghazals in the manuscript fund №1275 of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Tajikistan have been largely studied by comparative source studies. The spiritual connection between Mawlana Lutfi and Shahdi's poems was explained on the example of some of his poems.

Keywords: Lutfi, Shahdi, devon (collection of works), nusha, munojat, na't, hamd, tashbehi musalsal (giving numerous comparisons in a line of poem), ayat (Quranian term), orifona (about Qur'an and the hadith), ashiqona (romantic, love for the God).

ЗуллISONАЙНЛИК АНЪАНАСИ СЎЗ МУЛКИНИНГ СУЛТОНИ, ЎЗБЕК АДАБИЁТИНИНГ БЕНАЗИР ШОИРИ Алишер Навоий ўзининг устози Абдурахмон Жомий билан бўлган илмий-адабий муносабати орқали қардош халқларнинг аънанасига айланди. Бу ҳақда “Навоийшунослик” китобида қуйидагича ёзилади: “Фоний” таҳаллуси билан яратган форсий шеърлари нафақат бадиий адабиёт вакиллари, балки форсийзабон халқлар орасида ҳам катта шуҳрат қозонгани буюк мутафаккир адабий меросининг жаҳоншумул аҳамиятини кўрсатувчи далиллардан биридир” [Сирожиiddинов, Юсупова, 2018:333]. Абдурахмон Жомий ўз шогирди Алишер Навоийни форс тилида маҳорати борлигини сезиб, “ба назми дарий дурри назмовар он” (дарий назмида шеър гавҳарини тизар эди) деб юқори баҳо беради [Маводи конференсия, 2019:566]. Бу аъна 700 йиллик тарихга эга бўлиб, ўзбек ва тожик адабиётининг кўплаб намояндаларини ҳамкорликга чақирган. ЗуллISONАЙНЛИК АНЪАНАСИ Жомий ва Навоийдан тортиб бугунги кунга қадар икки халқ адабиётида кўзга ташланади. ЗуллISONАЙНЛИК АНЪАНАСИ кўпроқ муламмаъ санъати билан адабиётга кириб келган. Муламмаъда шоир бир мисрани она тилида бир мисраъни эса бошқа тилда ижод қилишидир [Зехний, 1992:155]. Форс-тожик адабиётида арабча ва ўзбекча муламмаълар зуллISONАЙНЛИКНИНГ бир намунаси ҳисобланади. Шарқ шеърлятида адабий таъсир жараёни ҳар бир шоир ижодида кенг ёйилган. Айниқса, Низомий Ганжавий, Амир Хусрав Деҳлавий, Саъдий, Ҳофиз, Жомий ва Навоий адабий мероси таъсири барча халқлар адабиётига сезиларли даражада намоён бўлган.

Маълумки, Шахдий Қўқон адабий муҳитининг ривожланиш даврида ҳаёт кечирган.

Унинг адабий меросида Қўқон адабий муҳитининг зуллисонаинлик анъанаси бевосита таъсир ўтказган “Ўзаро қардошлик ва таъсир айниқса ўзбек ва тожик адабиёти тарихида катта ўрин олади” [Қаюмов, 1961:7]. Амир Умархон XVIII асрнинг иккинчи ярмида ва XIX асрнинг бошларида Қўқон адабий муҳитини барпо этади. Унинг саъй-ҳаракати билан шоирлар икки тилда ижод қилишади. Бу ҳақда Фазлий Намангоний ўзининг “Мажмуаи шоирон” тазкирасида 88 нафар зуллисонаин шоирлар ҳақида маълумот беради. Бу тазкирани кўздан кечирганда кўплаб ушбу даврнинг истеъдодли шоирлари номи зикр қилинмагани ажабланарли ҳол. Масалан, Шаҳдий ҳақида мазкур тазкирада маълумот берилмаган, лекин “Таворихи манзума”, “Таърихи муҳожирон”, “Тухфат ул-обидин ва анис ул-ошиқин”, “Тўхфат ул-аҳбоб”, “Армуғони хислат” асарларида бу ҳақда маълумот берилган. Ушбу давр адабиёти ҳақида Қори Раҳматуллоҳи Возеҳ, Афзал Махдуми Пирмастий, Мирсиддиқхони Ҳашмат, Абдуллоҳожаи Абдий кенг маълумот беришган [Маводи конференция, 2019:492].

Мовароуннаҳр заминидида етишиб чиққан шоиларимиз икки тилда ижод қилиши сабаби кўплаб омиллар билан боғлиқ. Биринчидан: икки халқ азалдан бир заминда яшаб келаётганлиги; иккинчидан: қардошлик, қондошлик илдизлари борлиги; учинчидан: аждодлар анъанасига мувофиқ тарзда ҳаёт кечирганлиги; тўртинчидан: адабий алоқалар муштарақлиги; бешинчидан: мухлис китобхонлар икки халқ вакиллари билан бўлганлиги. Шу омиллар сабабли кўплаб форс-тожик шоирлар ўзбек тилида, ўзбек шоирлари эса форс-тожик тилида шеър ёзган. Носиржон Маъсумий таъкидлашича, “бу даврда барча адабий муҳитнинг вакиллари ўзбек ва тожик тилида биродардек ижод қилишган” [Маъсумий, 1962:362].

Ҳожи Муҳаммад Шаҳдий ижодида ўзбек адабиётининг таъсири сезилиб туради. Унинг адабий меросида ўзбек тилида ёзган бир қанча орифона ва ошиқона ғазаллари муҳим адабий аҳамият касб этади. Қўлимиздаги шахсий девонда шоирнинг 13 та ўзбекча ғазали бор. Тожикистон Фанлар Академияси Шарқшунослик институтида сақланадиган 1275 рақамли қўлёзма нусхасида эса 20 та ўзбекча ғазаллари жой олган. Шоир адабий мероси асосан форс-тожик тилида ёзилган бўлса ҳам, маълум бир қисми анъанавий тарзда ўзбек тилида ёзилган. Ўзбекча шеърлари маъно-мазмунини тожикча шеърлари билан ҳаммаздундир. У ўзбек тилидаги ғазалларида бевосита ўзбек мумтоз шоирларидан таъсирланганлиги маълум. Иккита ғазалида Мавлоно Лутфийнинг “жиги-жиги” радифли ғазалидан илҳомланган.

Лутфий:

Фурқатинг ўлтурур мени тутма раво жиги-жиги,
Кўнглим олиб ёшунмағил баҳри Худо жиги-жиги
[Лутфий, 1995:81-82].

Шаҳдий:

Бурқаб бигир рух кушо баҳри Худо, чигй-чигй,
Рўй ба ошиқон намо баҳри Худо, чигй-чигй...
[Шаҳдий, 1880:142-143в].

Лирик қаҳрамон барча ғазалларида Шайх Аттор, Санойи Ғазнавий, Жалолиддин Румий, Саъдий Шерозий, Камол Хужандий, Ҳофиз Шерозий, Абдурахмон Жомий, Мавлоно Лутфий, Алишер Навоий, Бобораҳим Машраб ва Сўфи Аллоҳёрдан илҳом олганлигини орифона ва ошиқона ғазалларидан билса бўлади. Кўп ўринларда Ҳофиз Шерозий ва Жалолиддин Румийга эргашади. Муламмаъ санъати билан ёзган навбатдаги ғазал шоир девонидаги биринчи бош ғазалларидан ҳисобланади:

Хуми ваҳдат ба чўш омад зи ҳар майхонаи дилҳо,

“Ало ё айюҳассоқӣ, адир қаъсан ва новилҳо” [Шаҳдий, №1275:1в].

Бу байтда шоир биринчи мисрани тожикча ва иккинчи мисрани анъанавий тарзда арабча ёзган. Шоир ижоди халқона ва орифона бўлганлиги учун унинг мухлислари аҳолининг турли табақаларидан эди. Лирик қаҳрамон адабий меросида “Қуръон”, “Саҳиҳ”, “Одоб ус-солиҳийн”, “Маслак ул-муттақийн”, “Сабот ул-оҷизийн”, “Кимёи саодат”, “Танбеҳ ул-ғофилин”, “Малфузот”, “Маснавий маънавий” ва тасаввуф илмига оид кўплаб китоблар таъсири яққол сезилиб туради. Азиз Қаюмов бу каби китобларни – ўша даврдаги Ислон динини ташвиқ қилувчи манбалари – деб қарайди [Қаюмов, 1961:33].

Ўзбекча ғазаллари орифона талқинлардан таркиб топгани билан мураккаб эмас. Гап шундаки, унинг ҳар мисрасини китобхон осонлик билан тушуниб олади. Шаклан содда бўлиши билан, маънан шоирнинг қалб кечинмаларини ёрқин ифодалаб берган. Ижодкор-

нинг муваффақияти бевосита баён услуби билан боғлиқдир. Лирик қаҳрамон шеърларида такаллуф ҳолатлари учрамайди, балки табиий равишда қалб тўридан чиққан бадиий тафаккур тўлкинининг реал тасвирлари етакчилик қилади. Ўзининг “шому саҳар доимо” радифли ғазалида қалб тўридаги орзу истакларини ёрга изҳор этган:

Нола қилур оҳ уриб шому саҳар доимо,

Кўз ёшидин қон тўкиб шому саҳар доимо...

Шаҳдий қулинг беқарор хаставу ҳам дилфигор,

Нола қилур зор-зор шому саҳар доимо [Шаҳдий, 1880:20-21в].

Ғазал 13 байтдан иборат бўлиб, шоир “шому саҳар” сўзларини бир-бирига қарама қарши қўйиб – шом ва саҳар сўзлари билан тазод санъатини истифода этган. Бу санъат шоир адабий меросида кўп қўлланган. Тазод, маънавий санъатларининг энг таъсирчан турларидан бўлиб, китобхонни ўзига жалб қилади. Ижодкор бу санъатдан фойдаланиши – маънавий дунёси ва индивидуал услуби билан боғлиқ. Шоир бу санъат орқали икки мақсадни назарда тутди. Бири зоҳирий маънода, иккинчиси ботиний маънода келади. Тазод санъати турли мақсад ва ғоялар учун ишлатилиб, шеърнинг мазмундорлик ва оҳангдорлигини оширади. Умуман мумтоз шоирларимиз ижодида бу санъат етакчи поэтик воситалардан бири бўлиб келган. Ё.Исҳоқов: “...тазод наср ва назмда бир-бирига зид тушунчаларни ифода этувчи сўз ёки ибораларни маълум бир муносабат нуқтаи назарида ишлатишдан иборатдир” - дейди[Исҳоқов, 2014:192].

Маълумки, Шаҳдий умри давомида нақшбандия ва қодирия тариқатлари пирларидан таълим-тарбия олган. Шу сабабли, ғазалларида тариқат аҳли қарашлари-ю мақсад муддаолари кўп ўринда келган. Шому саҳар бу вақтнинг ўлчови бўлиб, сўфийлар учун вақт энг ноёб нарса саналади. Улар ҳар бир нафасини зикр, муруқаба, важд билан ўтказди. Ҳар бир нафасни ҳисоб китоб қилади. Албатта солиқнинг маънавий йўлида “хуш дар дам” (нафас чиқариш ва олишда огоҳ бўлиш шарт ва лозимдир) – дейди Хожа Баҳоуддин Нақшбанд[Ҳамадоний, 2003:17]. Орифона маънолар ва содда услуб баёни XVIII-XIX аср зуллисонайн шоирларининг анъанасига айланган эди. Шоирлар кўпроқ халқни маънавий хасталиқдан халос этиш учун халқ тили билан ижод қилишган. Бундай шоирларни Азиз Қаюмов “халқпарвар, адолатпарвар ва демократик адабиёт йўналишидаги вакиллари” - деб қаралган[Қаюмов, 1961:74]. Лирик қаҳрамон ғазалларида кўпроқ реал инсоний кечинмалар билан бирга инсон руҳи билан боғлиқ интуициялар талқин этилган. Адабиётшунос Т.Бобоевнинг: “Адабиётнинг марказида инсон — ҳис қилувчи, фикрловчи, ҳаракат қилувчи, ўз атрофини қуршаб олган ташқи дунё билан боғланган киши туради, холос” - деган фикри нечоғли ўринлидир[Зеҳний, 1992:83]. Бинобарин, лирик қаҳрамон “маърифат”, “вахдат” ва “хайрат” сўзлари билан инсоннинг камолотга элтувчи – ишқини талқин этган:

Доимо ишқинг мени хайрон қилиб,

Беҳабар Мажнуни саргардон қилиб.

...Доимо ул Шаҳдий дилхастани,

Ишқ ўтига куйдуриб бирён қилиб [Шаҳдий, 1880: 35в].

Бу ғазалда мураккаб иборалар, сўз ўйини ва қочириклар мавжуд эмас. Ғазал 5 байтдан иборат бўлиб, лирик қаҳрамон қисқа сатрлар билан илоҳий ишқни тараннум этган. “Мажнуни саргардон”, “қўзлари гирён”, “телбаю девона”, “бесару сомон”, “юраклари қон”, “дилхаставу бирён” сўз бирикмалари билан, ёр айрилиғи ва қалбидан кечган ҳиссиётларини, маҳзунли лавҳа асосида тасвирлайди. Лирик қаҳрамоннинг бу ғазалдаги чизгилари фироқ дардига мубтало бўлган ошиқнинг реал ҳаёти тасвиридир. “Ҳақиқатга ошиқлик эса реаллик орқали борар экан, реалликнинг синовлари – қийноқларини бошидан ўтказиши муқаррар” эканлигини Н.Комилов таъкидлаган[Комилов, 2009:60].

Шоир, ёшлик айёмида отаси билан бирга кўплаб илмий ва маърифий мажлисларга қатнашарди. Баъзи пайтлар сўфийларнинг зикр халқасини томоша қилишга борар эди. Кейинчалик, Ислом динига оид мўътабар китобларни ҳамда мумтоз Шарқ шоирларининг асарларини қунт билан ўқиб юрар эди. Илм ўрганиш натижасида унинг ҳаёти тубдан ўзгарди. Диний аҳкомларга амал қилиш, Исломнинг бешта рукнини бажариш бевосита кундалик вазифасига айланди. С.Султонов Шаҳдийни “мутасаввиф, дин аҳли ва ирфон аҳли” шоирлари қаторида зикр этади[Султонов, 2001:116].

Муножот мазмунидаги навбатдаги нафс домига гирифтор бўлган, маъшуқ амрларини

бажармаган, илоҳий ишқдан баҳрасиз қолган, расволик кўчасида юрган ва бахтини қаро қилган ошиқнинг нидоси қуйидагича:

Ишларим бари исён зарра менга тоат йўк,

На намозу на рўза, хайр йўк саховат йўк... [Шаҳдӣ 1880:35].

Ошуфта ва исёнкор қалб ноласи 9 байтли бу ғазалда тўлақонли тасвир топган. Ғазал матлабиди, ишларим барчаси исён деб – бутун бошли ижтимоий ахлоқий воқеаларни тасвирлаган. Лирик қаҳрамон ўзини танқид қилиш орқали ғафлатда бўлган нобакор кишилар ҳаётини мазаммат қилган. Моддий ва маънавий ибодатлардан йироқ кимсаларни “хайвон”га қиёслайди. Шеърда ошиқнинг надомат ва дардлари афсусдан портлагандай туюлади. Пушаймонлик, нафсга берилмаслик, руҳий тарбия Шаҳдӣнинг хос услуби саналади. Шунинг учун унинг адабий меросида шодликдан кўра ғам, фараҳли лаҳзалар тасвиридан кўра инсон хатоларидан надомат, фожеъ кайфияти ғолиб келади. “Кечалар ётиб хайвон”, “мани осий”, “зарра меҳр йўк манга”, “эй ғофил”, “мурдор”, “макрух”, “эшиқларга юрдинг”, “вайрон”, “пароканда” ва “сарсон” сўзлари замирида лирик қаҳрамон “беадаблик” ҳолатларига танқидий руҳ билан ёндашган. Ғазалдаги “эй ғофил” барчага қаратилган жомеъ каломи бўлиб, инсонларни маърифатга чақиради. Шеърда анъанавий тарзда форс-тожикча сўзларидан маҳорат билан истифода этган. “Ҳаргиз”, “ҳеч”, “он ки”, “меҳр”, “ох”, “мурдор”, “вайрон”, “тарс”, “пароканда”, “сарсон”, “на”, “баҳра”, “ҳама” сўзлари шунга мисолдир. У бошқа ғазалларида ҳам табиий равишда форсча-арабча сўзлардан кенг фойдаланган. “Шарҳи Мишкот ул-мисбоҳ” китобида “ҳақиқатда бизнинг ҳаётимизда шундай лаҳзалар бўладики, ҳатто ўзимизни ўзимиздан бегона ҳис этамиз... Руҳимиз тубидан борлиқ оламига Роббий, Илоҳий, Офаридагор, Парвардигоро сўзлари бевосита тўлқинланиб чиқади” [Табризий, 1438:52]. Худди шу каби Шаҳдӣ, Парвардигор қудратини ва сифатларини васф этиш билан муножотнома мазмунли ғазаллар ёзади:

Ё Илоҳи Сен қулингман, ё Жалил,

Ё Афуву, ё Шақуру, ё Вакил.

Сен учун девона бўлмай найлаин,

Бирлигин кўрубон бўлдим васил... [Шаҳдӣ, 1880: 92].

Ғазал матлаи Қуръони каримда келган Аллоҳнинг сифатлари билан зикр этилиши аҳамиятлидир. Бу ғазал лирик қаҳрамоннинг зикр мажлисидаги муножотларидан бири бўлган. Ёрни “Вакил”, “Жалил”, “Афув” ва “Шақур” деб анъанавий тарзда тавсифлаб, кейинги байтларда ўзининг қалб ҳаяжонларини ифодалаб, бу йўлда унга муршид бўлган Хожа Ибодуллоҳ Толиб (1714-1791) исмини тилга олгани тарихий ва адабий аҳамиятга молик [Султонов, 2012:155]. Маълумки, тасаввуфда ориф киши, ўз Ёри учун ҳар нафасда мувожабада бўлиши лозим. Сўфийнинг Аллоҳга бўлган муҳаббати бу мутлақ поклик бўлиб, уни ҳар лаҳза ихлос билан сийлайди. Ихлос нималигини Жунайд Бағдодийдан сўралганда “Ихлос улдурки, банда ҳар амали ва феълида Худони хоҳласа” [Комилов, 2012:287]. Баъзида лирик қаҳрамон туйғулари турли хил ғояларни қамраб олиб, мажозни ҳақиқатга, ҳақиқатни илоҳий ишқга боғлайди. Ҳақнинг зикри – муножот саналади. Ё.Исҳоқов муножотни – муаллифнинг оламлар Яратувчисига бўлган самимий узрхоҳлиги ва илтижолари ҳиссий тарзда ифодаланади – дейди [Исҳоқов, 2014:107]. Мурид – мурод, яъни ҳақиқий мақсадларга интилиш, талабгорлик, пири комил этагини тутиш, тавба қилиш ғоялари тариқатга хосдир. Алалхусус, “пир”, “ё пир”, “саги пир”, “пирим”, “пир этаги”, “пир авродиға”, “пир хизмати”, “пир остонаси” лексик бирикмалари ва риторик хитоблари орқали муршиди комил хизматига бўлган садоқатини кўрсатади. Унинг кўплаб ғазалларида пир ва мурид муносабатлари лавҳаси ажойиб бир тарзда шоирона дид билан ифодаланган. Байтлари равонлиги ва соддалиги китобхон қалбини ўзига ром этиб ҳароратли оҳанги билан қалбга таъсир этади. Н.Комилов: “образ ифодаларигина эмас, ҳароратли оҳанг ҳам дилга кўзғолон солади” дейди. Ғазалнинг матлаидаги байтда “Ё” ҳарфи беш марта такрорланганлиги кечинмалар туғғени бўлиб, юксак маҳорат ва одоб билан Ёрга мурожаат қилганидан далолат беради. Бу хитоблар замирида Дўстнинг муҳаббати ва садоқати тараннум этилади. Ёрнинг “Вакил”, “Афув”, “Шақур”, “Жалил” исмлари орқали шоир бир байтда тавсиф ва ташбеҳи мусалсални ишлатган. “Ташбеҳи мусалсал (кетма-кет ўхшатиш)” [Бобоев, 2002:374]. Лирик қаҳрамоннинг ҳар бир ғазалида нафси амморадан халос бўлиш ва нафси мутмаинна мақомига эришиш мақсадини илгари сурган.

Маълумки, адабиётда ишқ ва ошиқлик ҳар бир шоир ижодининг тасвир объекти санала-

ди. Ишқнинг таровати, ҳижрону алами, ҳаёт синовлари ва ошиқнинг фироқи барча халқлар адабиётида ижодкорларнинг фардий услуби асосида ёритилади. Лирик кечинмаларида орифона ва фалсафий мушоҳадалар мужассамлашган. Шу боис у Унинг лутфи ва марҳамати олдида ожизлигини баён этиб, фироқ дамларини маҳзунлик кайфияти билан изҳор этади.

Турфа нола айларман, кечалар қарорим йўқ,

Кундузи зор йиғларман, тоза навбахорим йўқ... [Шахдий, № 1275:87в].

Ғазал матлаидан мактаигача шоирнинг ботиний аҳволи, изтиробли онлари, ҳаёт билан курашган лаҳзалари, интим кечинмалари, таассуфи – маҳзунлик образи асосида баён этилган. Шоир ғафлатда ўтган умридан ҳасрат қилиб, маъшук остонасига ёлворишни барча нарсадан афзал билади. Ўзига “ишқ шўри тушти бошимга” деб – ишқни “бир шўру ғавғо”, “савдо”, “ташналик”, “журъа май”, “шаҳриёр”, “навбахор”, “булбули шайдо”, “Мажнун биёбон” ва “Наврўз” деб ўхшатган. Тазод, муродиф, ташбеҳ, тажнис, тавсиф, таҳаллус ва муболаға санъатлари ғазалнинг маъно мазмунига оҳангдорлик, образлилик бахш этган. Масалан: “булбули шайдо” истиора бўлиб – лирик қаҳрамоннинг ошиқлигини ишора қилган бўлса, “турфа нола” мураккаб истиоралардан саналиб – авроди шарифни назарда тутган. С.Султонов “уни аҳли ирфон шоири” деса, шоир замондоши бўлган тарихчи ва шоира Дилшод Барно “аҳли вужуд шоири” деб таъкидлайди [Дилшоди Барно, 1972:18., Султонов, 2001:22]. Шеърда радиф сифатида истифода этган “йўқ” сўзи – “фано концепциясини” эслатади. Мени ҳеч нарсам йўқ, ҳатто ўзимни унутганман борлиқ мен учун торлик қилади, на шахсаворим бор, на гулузорим, бари мендан айри бўлган дейди у. Дарҳақиқат: Саид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизийнинг “Маъориф” номли асарида баён қилинишича: “Саҳл Абдуллоҳ Тустарий айтадики: “Аллоҳнинг сирри барчаси дарвешликдадир”. Аллоҳнинг маънавий сирри барчаси фано бўлишдадир. Шу ҳолида йўқликни (факр) Аллоҳни танийди, Аллоҳнинг сиррини Ўзи марҳамат қилган кишигина билар. Тафсир ўқиш, факр соҳиби авлиёларнинг китобларини ўқиб, факрни ва фақирликни нима бўлганини билган киши огоҳ эмас. Чунки бу киши ўрганмоқ учун китобга муҳтождир. Факр сифати билан сифатланган киши эса Аллоҳдан бошқасига муҳтож эмас, зеро диний илмларни ўрганмоқ учун қайси бир кишига ва қайси бир китобга эҳтиёжи бор, аммо факрда махлуқотларга эҳтиёжи тушмайди” [Термизий, 1967:83]. Лирик қаҳрамон ғазалида ана шу мавзу бирламчи ғоя бўлиб, “йўқ” инкор қилиш замирида маъшукга – бўлган барча эҳтиёжлари яшириндир. Шахсавор, навбахор, гулузор образларида Ёр сиймоси яширинган. У фақат ёрга мурожаат қилган. Унинг муножоти хожагон тариқатига хос “хуш дар дам” ни ифода этган. Негаки, Шахдий кўп шайхларга хизмат қилган, Хожа Ибодуллоҳи Толиб, Эшон Шаҳид, Хожа Убайдуллоҳи Солиқлар пири муршидлари ҳисобланган [Султонов, 2001:155].

Маълумки, нақшбандия тариқатида кўп шайхлилик асосий маъмул амаллардан эди. Валийларга хос бўлган – шариатга хос истиқомат бирин-кетин бошқа ғазалларида ҳам жой олган. “Аё эй бандаи ғофил” радифли ғазалида ҳаёт ва мамотга бўлган муносабатини китобхонга баён қилган:

Қани оли паёмбарлар, қани асҳобу сарварлар?!

Қани Усмон, қани Ҳайдар, аё эй бандаи ғофил?!

[Шахдий, № 1275:94в].

Ғазал матлаи фалсафий сўроқлардан тортиб, риторик савол ҳамда китобхонга қилинган умумий мурожаати шоирона усулда ўз аксини топган. Тизимли баён қилинган фикрлари биринчи инсон умрининг кадр қиймати, ошиқнинг густохлиги, шариатга бепарволигининг зарарли оқибати, кейин эса риторик сўроқ қилиниши, сўнгра барчага қаратилган калом жомеъ санъати ажойиб ва таъсирли ифодаланган. Риторик савол – “Қани оли паёмбарлар, қани асҳобу сарварлар” мисрасидан – “Қани эмди корвон” мисрасигача давом этган. Риторик сўроқ гап кўринишида бўлса ҳам, моҳиятан муаллифнинг қалб кечинмалари ва фалсафий мушоҳадалари билан боғлиқ ҳолда ифода этилган. Ё.Исҳоқов риторик савол – бошқача айтганда, ўз жавоби ўзи билан бўлган сўроқ. Маълум фикр, мулоҳазани сўроқ тарзида баён этиш эса тасвирга эмоционал (кўтаринки) руҳ бағишлайди [Исҳоқов, 2014:152], дейди. Риторик мурожаатида эса муаллиф барча фикр, мулоҳазаларни жамлаб ошиқни ҳар нафасда сергак бўлиб, умрини беҳуда нарсаларга ўтказмаслик, вақтни ғанимат билиш, пир этагини маҳкам тутиш, басират кўзи билан борлиқ манзарасига боқишини ва ибодатга шай туришини таъкидлаган. Фалсафий қарашлар билан тўғридан-тўғри саволлар йўллаш китобхонга ҳиссий таъсир ўтказди. Бу санъат Қадимги даврларда Юнон, Рим нотиклик санъатининг

анъанавий услуби саналарди. Бадиий адабиётда ҳиссий омилни таъминловчи восита сифатида қаралади. Ё.Исҳоқов риторик мурожаатга тўхталиб унинг – услубий жилोलари шоирнинг мақсади ва мурожаат доирасининг (Аллоҳдан тортиб турли мавқедаги шахслар) табиати билан боғлиқ ҳолда, хилма-хил бўлиши мумкинлигини айтиб ўтади [Исҳоқов, 150]. Тилга олинган ғазал узун мисрали ғазаллардан саналиб, 16 байтлидир. Биз унинг баъзи байтларидан намуна келтирдик холос. Чунки, ғазал бошидан охиригача ошиқона кечинмалар шарҳи билан бирга лирик қаҳрамон қалбидаги риторик савол ва риторик мурожаат такрор келган. Умуман олганда фано – йўқлик жамии олам мавжудотларга хос сифатлигини муаллиф эслатмоқчи бўлган. Бунинг асл маъно мазмуни Қуръони каримдаги “Оли Имрон, 185 ояти”, “Анкабут, 57 ояти”, ва “Анбиё, 35 оят”лари билан мувофиқдир. Дарҳақиқат, Қуръони каримда, **“Ҳар бир жон ўлимни татиб кўргувчидир. Биз сизларни ёмонлик ва яхшилик ила имтиҳон учун синаймиз ҳамда Бизгагина қайтарилурсиз”** (Анбиё сураси, 35 оят). Шахдий фикрича бу дунёда ҳар бир жон ўлимга рўбарў бўлишини таъкидлаб, шоҳ ҳам гадо ҳам, Пайғамбарлар ҳам ва барча мавжудот абадий эмаслигини ишора қилган. “Бари кетди бу маъводин гузар қилди бу бўстондин” деб дунё ҳаётига ишора қилгани, орифона мазмунни олган. Мумтоз адабиётда бадиий тасвирлар билан бирга муножот, ҳамду наът мазмунли шеърлар келиши анъана тусини олган. Муножотнинг ўзи тавба қилиш билан юзага чиқади. Мутасаввиф шоирлар ижодида бу мавзу кенг қулоқ ёйган. Абу Наср Саррож комилликга интилишда “тавба қилишни” биринчи мақомлардан санаган. Тавбани бобул-абвоб – эшикларнинг эшиги ҳам дейдилар [Комилов, 1009:27]. Чунки тариқатга кирган киши, Аллоҳга қайтиши, гўзаллик томон ружу қилиши ҳамда нуқсонлардан халос бўлиши бош омилдир.

Сенсан Илоҳим кечир гуноҳим,

Дармонда қилма доим Илоҳим...

...Шахдий ғарибинг муфлис гадодир,

Айла тараҳхум, Сен Подшоҳим [Шахдий, 1880:105в].

Бу ғазал аслида 9 байтдан иборат бўлиб, Парвардигор қудратини, Унинг улуғворлигини васф этиш баробарида лирик қаҳрамоннинг муножоти ҳам бор. Аллоҳнинг гўзал исмлари орқали тавалло қилиш, Ундан мадад сўраш муножотнинг бош мавзуйи. Инсон ва Яратувчи ўртасидаги бундай бадиий талқинлар киши руҳига ижобий таъсир ўтказиб куч-қувват ва маънавий жасорат бағишлайди. Муножотни анъанага айлантирган биринчи ижодкор Хожа Абуллоҳ Ансорий бу мавзуга доир “Малфузот” асарини ёзган. Кейинчалик, Атор, Санойий, Румий, Ҳофиз, Лутфий, Жомий, Навоий, Машраб ва Сўфий Аллоҳёр адабий меросида муножотнинг қасида ва ғазал шаклидаги мустақил намуналари яратилди. Ё.Исҳоқов – маҳфий ва ошқора тарзда Аллоҳга зору тавалло қилиб, ундан нажот сўраб илтижо қилмоқни – муножот” санайди [Исҳоқов, 2014:106]. У мададни фақат Аллоҳдан сўрайди. Дуо, муножот, мадад сўраш, илтижо қилиш сўфий шоирларга хос амал ҳисобланади. Маълумки, Шахдий ўзининг муножаба ва узлатларида муножотга ўхшаган содда ва халқчил шеърлар ёзган. Шайх Муҳаммад Закий Иброҳим ҳазратлари мадад ҳақида дейди: “Аммо “мадад” деган гапларга келсак, албатта йўқдан бор қилиш неъматини фақатгина Аллоҳ таолонинг ёлғиз Ўзига хосдир ва Аллоҳ таолонинг Ўзидангинадир. Бу дунё ҳаёти ҳам, охираат ҳаёти ҳам, мулкнинг барчаси ҳам, малакутнинг ҳаммаси ҳам Аллоҳ таолонинг яратиши ва мадади билан бўлади” [Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф, 2010:256]. Қуръони каримда ҳам бу ҳақда **“Ҳаммасига, анавиларига ҳам, манавиларига ҳам, Роббинг атосидан мадад берурмиз!”** (Исро сураси, 20 оят) дейилади. Дил дардини изҳор қилиш барча инсон зоти-га хос руҳий омил ҳисобланади. Муаллиф байтларда: “Сен Илоҳимсан, мени гуноҳимни кечир, Маҳшар (қиёмат кунидаги одамлар тўпланадиган жой) куни мен осийни шарманда қилма”, - деб такрор-такрор айтади. Муножот мутафаккир қалбидаги ижтимоий-ахлоқий омилларга бўлган эҳтиёжларга қаратилган.

Чуқур маъноларни содда, аммо гўзал бир тарзда баён этиш моҳир сўз санъаткорларига насиб этади. Шахдий ижоди ана шу содда сўзлар замирида фалсафий ва ижтимоий қарашларни сингдирган. У кўп шаклбозликни ёқтирмайди, балки шеърларини халқ тили билан ифодалайди. Чуқур маъноларни содда ва гўзал шаклларда баён қилишни “Бадойиъ ус-санойиъ” асарида – “Саҳли мумтаниъ” дейди [Исҳоқов, 2014:168]. Лирик қаҳрамоннинг кўплаб ғазаллари “Саҳли мумтаниъ” асосида ёзилган. Шоир ижодидаги руҳий трагизм кайфияти навбатдаги ғазалнинг байтларида устунлик қилган:

Дўстлар кўринглар нечун замона,
Халқ орасида кўпдир баҳона.
Эй кош ўлсам қошига Шахдий,
Пайкон ўқидин олсам нишона. [Шахдий, 1880:140,141в].

Содда ва самимийлик билан шоир қалбидан чиққан ушбу байтлар, ижтимоий ҳаёт билан боғлиқ замонасининг найранглари фозил қилишга восита бўлган. Маълумки, ижтимоий муҳитнинг мудҳиш воқеалари Шахдий ҳаётини ҳам четлаб ўтмади. Тубанликларнинг барчаси шоир таъбири билан айтганда “бўхтончилар” дан келиб чиқади. Бу ғазал 8 байтдан иборат бўлиб шоир бунда ўзининг ички ҳиссиёти ва Ёрга бўлган муносабатини ошдиқ тилидан баён қилган. Бу ерда лирик қаҳрамон – ошдиқ бебоқ, дунё ғаму ташвишларидан озод, муҳаббат оловида куйган самандар мисолидир. Шеърдаги “тарона”, “фасона”, “девона”, “нишона”, “баҳона”, “замона” қофиялари оҳангдорликни ошириб “н” товуши равий вазифасини ўтаган. Мутлақ қофияларнинг оҳангдорлиги, равий ҳарфининг жаранглилиги, маъномазмуннинг теранлиги шеърни яхлит ҳолда ҳиссий таъсирчанлигини оширган.

Таниқли адабиётшунослар Ф.М.Головенченко ва М.Кўшжоновлар фикрига кўра “Бадий асар сюжетида характерлар мантиқи ва воқеалар мантиқи бўлади. Чинакам санъат асарида воқеалар, албатта, қаҳрамон характерини очишга бўйсундирилади” [Бобоев, 2002:111]. Бобоев). Шахдий ижодида, воқеаларнинг барчаси лирик қаҳрамон ҳислатлари ва ҳасби ҳолига бўйсундирилган. Сўфийларга хос мажнунлик лирик қаҳрамоннинг кўплаб шеърларида Мажнун образи тасвири воситасида намоён бўлган. Мажнун ошдиқнинг умумлашган образи бўлса, Лайли эса маъшукнинг яхлит образидир. Шарқ мумтоз адабиётида кўплаб дostonлар бу ҳақда ёзилган. Ҳар бир ижодкор ўзининг ишқ йўлидаги мақсадига мувофиқ тарзда бу образлардан фойдаланган. Баъзи шоирлар мажозий ишқ образи сифатида қўлланган бўлса, баъзилар илоҳий ишқ рамзи билан боғлиқ истифода этган. Аммо, Шахдий тасаввуф аҳли ижодининг услубига хос бўлган, илоҳий ишқ рамзи сифатида баён этган. Мажнун – мумтоз шеърлятида гоҳида тарихий адабий шахс сифатида келса гоҳида мажнун – арабча мафъул вазнидаги девона бўлган маънони англатади. Навбатдаги шеърда ҳар иккала маъно қўлланилган:

Келибтур бир кўлинг Мажнуни даргоҳ,
Тараххум қил манга, ё Қодир Аллоҳ.
...Сифиндим отинга жоним бериб деб,
“Ва фатҳу қарибун насрун миналлоҳ” [Шахдий, №1275:142,143в].

Барча буюк мутасаввиф ижодкорлар ижодида бўлгани каби Шахдий адабий меросида муножот мазмунидаги шеърлар анчагина. Ўзининг шахсий фаолияти билан боғлиқ ҳолда қалб кечинмаларини кўплаб байтларда ҳассослик билан изҳор қилган. Лирик қаҳрамон рухий туйғуларни Қуръони карим оятларининг маъно мазмунидан келиб чиқиб баён этади. Шоир “Қодир Аллоҳ”, “Ё Ҳасбуналлоҳ”, “Астағфируллоҳ”, “Аллоҳ”, “Алҳамдулиллаҳ”, “Қул хуваллоҳ”, “То ҳа” ва “Ёсин” сўз ва бирикмаларини Қуръони каримнинг муборак сураларига ишора қилиб, уларни бир вақтнинг ўзида ҳам талмех, ҳам ирсали масал, ҳам муламмаъ ва иқтибос қилингани унинг маҳоратидан дарак беради. Аллоҳнинг гўзал исмларини қофияда келтириши шеърнинг оҳангдорлигини оширган. Ижодкор, биргина ғазалда Қуръоннинг бир неча сураларидан далил келтирганлиги –Қуръон илмидан воқифлигини англатади. Ушбу қофиялар Қуръоннинг қайси сураларидан иқтибос олинганига назар соламиз. “Қодир” – “Улар: Унга Роббидан бир оят-мўъжиза тушса эди?” – дерлар. “Албатта, Аллоҳ оят-мўъжиза туширишга қодирдир”, деб айт. Лекин кўплари билмаслар” (Анъом сураси, 137 оят), “Ҳасбуналлоҳ” – “Уларга кишилар: “Албатта, одамлар сизга қарши куч тўпладилар, улардан кўркинлар”, деганда, иймонлари зиёда бўлди ва: “Бизга Аллоҳнинг Ўзи етарли ва У қандай ҳам яхши вакил”, - дедилар(Оли Имрон сураси, 173 оят), “Астағфируллоҳ” – “Аллоҳга истиғфор айт! Албатта, Аллоҳ мағфиратли ва раҳимли Зотдир”(Нисо сураси, 106 оят) “Аллоҳ” исми Қуръони каримнинг 1746 ўрнида келган. “Қул хуваллоҳ” – “Айт: “У Аллоҳ ягонадир”(Ихлос сураси, 1 оят), “Тоҳа” – Қуръони каримдаги муборак суранинг номи бўлиб “Тоҳа”нинг лафзини баъзи уламоларимиз – Аллоҳнинг гўзал исмларидан биридир, дейдилар. Яна бир гуруҳ уламолар – Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг исмлари деб айтишади. “Ёсин” – Қуръони каримнинг йигирманчи жуъз сураларидан саналиб, буни уламолар Қуръоннинг қалби деб аташади. Шахдийнинг маҳоратига қарангки, 9 байтли шеърда Қуръони карим-

нинг 7 оятидан иқтибос келтирган. Ҳазалда бошдан охиргача биргина образ – маъшук образи ифодаланган. Ошиқнинг ҳайратланиши – бу фанодан бақога ўтиш воситаси бўлган. Мажнуни даргоҳ бўлган ошиқ эса ана шу босқичга келиб, ҳайратда қолади. Мажнун дарди – Н.Комилов таъкидлашича: “Унинг дардлари умуминсоний дард, чунки Илоҳдан фирокда қийналиш, олий мақсад – илоҳиёт васлига интилиш ҳар бир пок инсонда бўлмоғи даркор. Ишқ бу йўлда восита...” бўлиб, кимдир мушарраф бўлади, кимдир ярим йўлда ҳалок бўлиши табиий ҳол [Комилов, 2009:202].

Диний ва ирфоний руҳдаги шеърлари шоир ижодида кўпроқ ўзининг чуқур реал инсоний кечинмалари билан ифодаланган. Бу йўналишдаги адабиёт вакиллари адабиётшунос А.Қаюмов: “Демократик йўналишдаги адабиёт вакиллари... ҳамда соф, самимий муҳаббатни қуйлайдилар”- деб таъриф беради... [Қаюмов, 1961:75]. Жумладан, Шаҳдий ижодида лирик қаҳрамон руҳи билан боғлиқ ошиқ ҳис-ҳаяжонлари, ғам-андуҳи, ҳақиқат ва мажоз билан ифодаланиб, гуманистик ғояларни мужассамлаштирган.

Муштоқи дидорингман, ё Раб қачон кўрсам сени,

Ранжуру беморингман, ё Раб қачон кўрсам сени...

[Шаҳдий, № 1275:145,146в].

Бу ҳам Шаҳдийнинг ҳамд ва муножот ғазалларидан. Бироқ муножот замирида лирик қаҳрамон маъшукнинг васлига бўлган иштиёқ ўзига хос “ё Раб қачон кўрсам сени” радифи билан изҳор этилган. Ҳазал 13 байтдан иборат бўлиб, шоирнинг дил изҳорлари ҳамда танқидий ғоялари асосида ифода топган. У риторик мурожаат билан тўғридан-тўғри қалб кечинмаларини ошкор қилмоқда. Шаҳдий ҳар бир шеърда очикдан-очик Аллоҳга бўлган муҳаббати ва Унинг васлига етиш иштиёқини баён этади. Риторик мурожаат мазмунидаги шеърлар шоир ижодида анчагина. Ё.Исҳоқов: “Кўп асрлик адабиётимиз таъриҳини кузатар эканмиз риторик мурожаатнинг ахлоқий, ижтимоий аспектда қўлланган кўплаб намуналарини учратамиз” [Исҳоқов, 2014:152]- дейди. Дарҳақиқат, Шаҳдий мумтоз классик услуб анъанаси билан ўзининг поэтикасини бойитган.

Ушбу байтнинг биринчи мисрасида шоир Қуръони каримнинг “Фотиҳа” сурасидаги биринчи ояти – **“Ҳамд оламларнинг Робби – Аллоҳгадир”** тавсифи билан бошлагани ғазалнинг малоҳатини оширган. Яъни, ошиқ маъшук юзини кўриши мажозий маънода бўлиб, балки юзини кўришдан мақсад, Ёрнинг ниҳоясиз қудрати, санъаткорлиги, яратувчанлигини қалб билан ҳис этиши, Унинг маърифатига ошно бўлишини англатади. Сўфийлар бевосита илоҳий муҳаббат шаробини тоттиш учун курашади. Н.Комилов таъкидлаганидек – Воқеан, сўфийнинг бутун интилишлари, аҳвол руҳияси, ҳаётининг маъноси, эътиқод-иймони поклик ҳам эзгулик тимсоли бўлмиш олий Ҳақиқатга фидойи муҳаббатдан иборат” [Комилов, 2009:48]. Зотан, Шаҳдий ўзининг хароботи бўлган – Санги сиёҳ ғорида мажзублик дамларида шунга ўхшаш ғазаллар ёзган бўлса ажаб эмас. Зероки, ошиқона ва орифона ҳолатлар нафс риёзати билан қўлга киритилади. Қайд этиш жоизки, Шаҳдий мажзуб сўфийдир. Чунки муҳаббат завқи, фалсафий қарашлардан кўра шеърларида бирламчи омил бўлган. У Хожа Баҳоддин Нақшбанднинг “дил ба ёру даст ба қор” ғоясига мувофиқ ҳаёт кечирганини – унинг боғдор, хаттот ва ҳалвогар бўлган касблари далиллаб беради. Шеърлари замирида шариатга эргашиш, тариқат аҳлининг зикрлари, қалб билан Аллоҳга ва жисми билан одамлар ичида бўлишлик, сокинлик ҳоли, зикрда бардавом бўлишлик ҳамда илоҳий файзни топишлик ғоялари мужассамлашган. Проф.С.Саъдиев нақшбандия тариқатига эргашган сўфий шоирларни “озод, жавонмард, дунё тааллуқотларидан ҳоли, дарвешлар руҳи билан руҳланган, инсонпарвар ва солики фано бўлиши керак” – дейди. [Саъдиев, 2001:22,23,24].

Маълумки, муножот ва наът ёзишлик ўтмиш адабиётнинг анъанаси саналади. Бу борада Шарқ мумтоз шоирларининг кўплаб шеърлари мавжуд. Бинобарин, Шаҳдий адабий меросида ҳам муножот ва пайғамбаримиз наътига бағишланган кўплаб ҳароратли ғазаллари борлиги адабий аҳамиятга эга.

Ё “шафиъи музнибин” йўлинг жону дил фидо,

Жону дил бирлан қилай наъти сифотинг Аҳмадо...

[Шаҳдий, № 1275:40в].

Ҳакимлардан бири: дунёда энг кучли лаззат нима? – деб сўраганларида, у: сўз лаззати, сўз санъатидан ҳузурланиш,- деб жавоб берган экан. [Комилов, 2012:174]. Шоирнинг бу ғазали ҳам наътнома ғазалларидан биридир. “Наът” – арабча таъриф, тавсиф, мақтов бўлиб, - мумтоз адабиётда ҳамд ва муножотдан кейин туриши шарт бўлган муҳим унсурлардан

бўлиб, Пайғамбар соллаллоху алайҳи ва саллам, унинг саҳобалари ҳамда яқинлари таъриф тавсифига бағишланади” [Исҳоқов, 2014:136]. Шахдийнинг Расуллulloхга бўлган юксак эҳтироми барча шеърларида намоён бўлгани маълум. Аммо, бу ғазалда шоир бошдан охиригача Муҳаммад соллаллоху алайҳи ва салламни таърифлаган. “Шафий музний” (мўмин гунаҳкорларни шафоат қилувчи), “рахматал-лил-олабийн” (барча оламларга раҳмат улашувчи), “сарвар”, “рахнамо” сўз ва иборалар орқали ахлоқларини ва шахсий фазилатларини баён этган. Бир қарашда бу ғазал сийратнома бўлса, бир қарашда наътнома ва бир қарашда муножотнома ҳамдир. Зеро шоир бу ғазалда Пайғамбаримизни сийрату суратини Қуръони каримда мадҳ этилган “мо зоғал басар”, “вал-лайл” “Аҳмад” ва “Маҳмуд” исмлари билан тилга олган. Дарҳақиқат Қуръони каримда, “мо зоғал басар”ни **“Нигоҳ бурилмади ҳам, ҳаддидан ошмади ҳам”**(Нажм сураси, 17 оят), “рахматал лил-олабийн”ни **“Биз сени оламларга фақат раҳмат қилиб юбордик”**(Анбийё сураси, 71 оят) ва бу каби Қуръоний оятлар шоир ғазалини талмех ва дарж санъати билан жозибадор қилган. В.Белинский таъкидлаганидек, санъатдаги энг олий предмет-инсон ҳисобланаркан, демак “образ” атамаси инсонга (бадий асардаги инсонга) нисбатан қўлланилиши маъқулдир. Образ бадий тўқима ёрдамида яратилган, эстетик қиймат касб этган инсон ҳаётининг умумлашма ва айни чоғда, аниқ манзарасидир”. [Бобоев, 2002:30]. Шоир шеъриятида энг комил инсон Муҳаммад соллаллоху алайҳи ва саллам бўлса ундан кейин барча пайғамбарлар, сўнгра саҳобалар жой олгани эътиборга моликдир. Юкоридаги сатрлардан англашиладики, Шахдий шоир бўлиши билан бирга калом илмидан ҳам воқиф зот бўлган. Шахдий “Чор ёри босафо” иборасини истиора қилиб – Абу Бакр, Умар, Усмон ва Алини назарда тутган. Ғазалда яна характерли хусусиятга эга мисралардан “Бир кеча уйкуда кўрдим Аҳмади мухторни” деб тушидаги ҳолатни баён қилмоқда. Бу каби ҳолатни уламолар тушда воқеъ бўлган каромат деб билишади[Комилов, 2009:68]. Тушда кўриш фақатгина покиза бўлган ва Расули акрам соллаллоху алайҳи ва салламни чин дилдан севадиган кишиларга насиб этиши мумкин. Маълум бўлишича “Абу Алий Формадий тушида Расули акрам соллаллоху алайҳи ва салламни кўриб, ул зотга Имом Ғаззолий китобини тақдим этадилар” [Комилов, 2009:69]. Ҳазрати Муҳаммад соллаллоху алайҳи ва саллам Шахдий учун буюк идеал, комил инсон, одамларнинг энг афзали, муҳаббат қони, садоқат рамзи, хидоятга элтувчи восита, гўзал ахлоқ соҳиби, шарму ҳаё манбайи, муршидларнинг муршиди, сийрат муаллими, рух табиби, ҳаёт ва мамот кўприги, фазилатлар хазинаси, факирларнинг раҳбари, сафобахш ҳаёт сабабчиси, илм аҳлининг сарчашмаси, шафоат қилувчиларнинг энг олий кишиси ва икки дунё саодатини ўзида жамулжам эта олган мукаррам зот. Бинобарин, “Аҳмаду Маҳмудсан мадҳингни айтар Кибрийё” деб унга илтижо қилади. Сўфиёна шеърятда ошиқлар доим маъшуқаси учун ўзини қурбон қилишга шай туради. Маъшуқа жамолининг завқи, юзининг нури тажаллийси ошиқни ҳар доим ўзига ром этиши табиий. Демак ғазалда Расулulloхнинг сийрати ва сурати тавсифланган. Н.Комилов таъкидлашича: “... Аллоҳга муҳаббати Пайғамбарга бўлган муҳаббат орқали ўтади. Аллоҳнинг ҳабиби Расули акрамни шоир қайноқ қалб билан севиб мадҳ этар экан, Муҳаммад алайҳиссалом нурида барча ҳақиқатларни мушоҳада этади” [Комилов, 2009:342]. Ижодкор, муножотнома ва наътнома ёзиши учун Қуръон ва ҳадисдан хабардор бўлиши шарт. Шахдий кўплаб наътларида “Ва-з-зуҳо”, “Ва-л-лайл”, “Тоҳо”, “Исро”, “Муҳаммад”, “Ёсин”, “Анбийё”, “Нажм” ва “Шарҳ” каби суралардан белгили ва белгисиз мисол келтириб, китобхонни эстетик завқни янада оширишга сабабчи бўлган.

Шоирнинг ўзбек тилида ёзган шеърлари бир назарда жуда содда кўринса ҳам, лекин унинг умқида олам-олам маъно, ҳикмат, ирфон, фалсафа, дард, ҳижрон, муҳаббат, саодат, истиғроқ, наззора, мушоҳада, мушоқабба, мушоҳада, самоъ, васл, жазаба, суқр, ҳузур, талаб, тавба, муножот, дуо, раҳм, шафқат, ваҳдат, касрат, бақо, фано, ризо, ражо, хавф, ҳайрат, суннат, сакина, мажоз, ҳақиқат, шариат, тариқат, маърифат, ҳақиқат, тазкият ун-нафс, тазкият ур-руҳ, тазкият ул-қалб, илм ул-яқин, айн ул-яқин, ҳаққул яқин, риёзат ва комил инсон ахлоқига оид мақомотлар ҳамда тарбиявий қарашлари намоён бўлади. Шоир адабий меросидан маълумки, унинг ҳаёти ва фаолияти бевосита оддий халқ ичида ўтган. Хон саройи ва хон аъёнлари билан алоқа қилмаган. Шу боис унинг шеърларида хон ва унинг арбобларига бағишланган биронта шеърни учратмаймиз. Кўплаб шоирлар қатори Шахдий Шарқ мумтоз анъанасига мувофиқ орифона ғазаллари билан биргаликда, ҳамднома, ҳолнома ва наътнома ғазаллар ёзгани қувонарли ҳол. Чунки у ҳамд ва наът шеърлари орқали “Қуръон” оятларига ва ҳадиси шарифга суянган. Юксак маҳорат ила ўзининг қарашларини ориф шоир сифатида

изҳор этишга қодир бўлган.

Шоир адабий меросидаги ўзбек тилида ёзилган ғазаллари илмий ва адабий аҳамиятга эга бўлиб, унинг зуллисонин мутафаккир бўлганлигини исботлаб беради. Шунингдек, ўзбек тилида ёзилган шеърларида тожик тилининг грамматик таъсири кенг кўзга ташланади. Ҳар ҳолда бадиий ва ирфоний ғояларни ўзбек тилида ҳам ифодалаб беришга муваффақ бўлгани унинг истеъдодидан дарак беради. У ўзбек ва тожик адабиётлари ўртасида асрлар бўйи давом этиб келган қардошлик муносабатларини мустаҳкамлашга ўзининг шеърлари билан ҳисса қўшгани эътиборга моликдир.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Азиз Қаямов. Қўқон адабий муҳити. – Т.: Ўзбекистон, 1961.
2. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Т.: Ўзбекистон, 2002.
3. Валиюддин Муҳаммад ибни Абдуллоҳ Хатиб Табрезий. Таржима ва шарҳи Мишкот ул-мисбоҳ. 1-жилд – Техрон: Ансорий, 1438.
4. Дилшод Барно. Танланган асарлар. – Тошкент, 1972.
5. Зеҳний Т. Санъати Сухан. – Душанбе: Маориф, 1992.
6. Исҳоқов Ё. Сўз санъатининг санъатлиги. – Т.: O'zbekiston, 2014.
7. Комилов Н. Маънолар оламига сафар. – Т.: Tamaddun, 2012.
8. Комилов Н. Тасаввуф. – Т.: Movarounnahr, 2009.
9. Мавлоно Лутфий. Шеърятдан намуналар. Сенсан севарим. – Т.: Ўзбекистон, 1995.
10. Маводи конференция байналмилалии илмий-амалии “Ҳамкории иқтисодий-иҷтимоий-иҷтимоий ва фарҳангии Тоҷикистону Ўзбекистон”. – Хужанд: Нури маърифат, 2019.
11. Маъсумий Н. Адабиёти тожик дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XX нашриёти таълимии педагогии вазорати маорифи халқи Тоҷикистон. – Душанбе: Маориф, 1962.
12. Саид Бурҳониддин Муҳаққиқ Термизий. Маъориф. – Техрон: Техрон университети, 1967.
13. Саъдиев С. Нақшбандия ва таъсири он ба адабиёт. – Самарқанд: СамДУ, 2001.
14. Сирожиддинов Ш., Юсупова Д., Давлатов О. Навоийшунослик. – Т.: Тамаддун, 2018.
15. Султонов С. Тазкираи суҳанварони Истаравшан. – Душанбе: Адиб, 2012.
16. Султонов С. Рӯзгор ва осори Шаҳдӣ. – Душанбе: Сурушан, 1998.
17. Султонов С. Таърихи доираи адабии Истаравшан дар нимаи дуввуми асри XVIII ва аввали асри XIX. – Душанбе: Сурушан, 2002.
18. Фазлий Намангонӣ. Мажмуат уш-шуаро. – Т.: 1967.
19. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тасаввуф ҳақида тасаввур. – Т.: Sharq нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2010.
20. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. – Т.: Hilol-Nashr, 2016.
21. Юсуф Ҳамадонӣ. Мақомоти Юсуф Ҳамадонӣ. – Тошкент: Янги аср, 2003.
22. Ҳожи Муҳаммад Шаҳдӣ. Девон (шахсий кутубхонамиздаги қўлёзма нусхаси).
23. Ҳожи Муҳаммад Шаҳдӣ. Девони Шаҳдӣ. – ТоҷР ФА ШИ, № 1275 рақамли қўлёзма нусхаси.

ALISHER NAVOIY XALQARO JURNALINING AXBOROT XATI

Alisher Navoiy xalqaro jurnali Amerika qo'shma shtatlarining Crossref.org tizimiga kiritiladi hamda har bir maqolaga doi raqami beriladi. Jurnalda quyidagi ruknlar bo'yicha maqolalar chop etiladi:

- **NAVOIY VA JAHON ADABIYOTI**
- **NAVOIY VA TILSHUNOSLIK MASALALARI**
- **TEMURIYLAR DAVRI TURKIY VA O'ZBEK ADABIYOTI**
- **BAHOSIZ BITIKLAR** (Navoiy asarlarining qo'lyozmalari, Navoiy merosi va matnshunoslik masalalari uchun).
- **ASLIYAT UMMONI** (asosan, ingliz, fransuz, nemis, rus, xitoy, yapon, koreys, hind tillariga).
- **NAVOIY NASRI VA NAZMI NAFOSATI** (Navoiy nasri va nazmiga doir tadqiqotlar uchun).
- **ILM, OLAM VA OLIM** (Navoiy ilmiy merosi va turli ilmlarga doir qarashlari uchun).
- **HAQIQAT SARI SAFAR** (Navoiyning falsafiy qarashlari).
- **MA'RIFAT YOG'DUSI** (Navoiy va islom ma'rifati, Navoiyning diniy-ma'rifiy qarashlari, Navoiy va tasavvuf).
- **NAVOIY POETIKASI** (Fasohat, balog'at, badiiyat, aruz va qofiya bilan bog'liq masalalar).
- **TURKIY MUMTOZ ADABIYOT TADQIQI VA UNING BOSHQA ADABIYOTLAR BILAN QIYOSI**
- **NAVOIY VA ADABIY TA'SIR MASALALARI**
- **NAVOIY VA TA'LIM-TARBIYA MASALALARI**

MAQOLALARGA QO'YILADIGAN TALABLAR:

- maqola 10-15 sahifa hajmida taqdim etiladi;
- maqolalar **o'zbek, turk, tojik, rus, ingliz, fransuz** tillarida qabul qilinadi;
- Maqolaning tarkibiy tuzilishi:
 1. Maqola sarlavhasi.
 2. Muallifning F.I.SH., lavozimi, ilmiy unvoni, ish (o'qish) joylari, viloyat, respublika va elektron pochta adresi to'liq keltiriladi.
 3. Annotatsiya (maqolaning qisqacha mazmun va maqsadi, 100-150 ta so'zdan iborat bo'lishi lozim) **o'zbek, rus, ingliz** tillarida beriladi.
 4. Tayanch so'z va iboralar **o'zbek, rus, ingliz** tillarida (7-10 so'zdan iborat bo'lishi kerak).
 5. Kirish (Introduction)
 6. Asosiy qism (Main part)
 7. Natijalar va muhokama (Results and Discussions)
 8. Xulosalar (Conclusions)
 9. Adabiyotlar (References) – alifbo tartibida keltiriladi (15-20 ta adabiyot).
- maqola Times News Roman shriftida, 14 kattalikda, 1 intervalda tayyorlanadi;
- havola(snokalar)lar katta qavsda muallif familiyasi – nashr sanasi – sahifasi [Mo'minov 2020: 25] shaklida keltiriladi;
- maqola tomonlari chap: 3 sm, o'ng: 1,5 sm, yuqori va quyi: 2 sm;
- maqolada keltirilgan ma'lumot va dalillarning ilmiy asoslanganligi, ishonchli va ko'chirmachilik holatlari uchun muallif(lar) mas'uldir.
- Maqolalar ekspertiza qilinadi. Ekspertlar tomonidan **tavsiya etilgan maqolalargina jurnalda chop etiladi**;
- tavsiya etilmagan maqolalar chop etilmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.
- jurnalning 1 ta sonida muallifning faqat 1 ta maqolasi chop etiladi.
- Maqola so'ngida mualliflar(lar) telefon raqamini kirirtishlari shart.

MUROJAAT UCHUN MANZIL:

Toshkent shahri Amir Temur ko'chasi Matbuot;
Samarqand shahri Universitet xiyoboni 15, SamDU filologiya fakulteti
Tel.: +99891 527 68 22 Telegram raqami: +99891 527 68 22
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА “АЛИШЕР НАВОЙ”

Международный журнал “Алишер Навой” будет включен в систему Crossref.org Соединенных Штатов Америки и каждой статье будет присвоен DOI. Статьи для публикации в журнале принимаются по следующей тематике:

- **НАВОЙ И ВСЕМИРНАЯ ЛИТЕРАТУРА**
- **НАВОЙ И ВОПРОСЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ**
- **ТЮРКСКАЯ И УЗБЕКСКАЯ ЛИТЕРАТУРА ЭПОХИ ТЕМУРИДОВ**
- **БЕСЦЕННЫЕ РУКОПИСИ** (рукописи произведения Навои, проблемы наследия Навои и текстологии)
- **ОКЕАН МЫСЛЕЙ** (переводы произведений Навои на английский, французский, немецкий, русский, китайский, японский, корейский, индийский языки)
- **ИЗЫСКАННОСТЬ ПРОЗЫ И ПОЭЗИИ НАВОЙ** (для исследований в области прозы и поэзии Навои)
- **НАУКА, МИР И УЧЕНЫЙ** (научное наследие Навои и его научные взгляды)
- **ПУТЬ К ИСТИНЕ** (философские взгляды Навои)
- **ДУХОВНОЕ ОЗАРЕНИЕ** (Навои и ислам, нравственно-духовные воззрения Навои, Навои и суфизм)
- **ПОЭТИКА НАВОЙ** (вопросы поэтики, системы аруз, ритмики и рифмы)
- **ИССЛЕДОВАНИЕ ТЮРКСКОЙ КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И ЕГО СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ**
- **НАВОЙ И ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ВЛИЯНИЯ**
- **НАВОЙ И ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ**

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

- Объем статьи: около 10-15 страниц;
- Статьи принимаются на **узбекском, турецком, русском, английском и французском языках**;
 - Структура статьи:
 1. Название статьи.
 2. И.Ф.О. автора, должность, научная степень, место работы (учёбы), область, республика, электронная почта.
 3. Аннотация (краткое содержание и цель статьи, статьи в объеме 100-150 слов) на **узбекском, русском и английском языках**.
 4. Ключевые слова и выражения на **узбекском, русском и английском языках** (7-10 слов).
 5. Вступление (Introduction)
 6. Основная часть (Main part)
 7. Результаты и обсуждение (Results and Discussions)
 8. Заключение (Conclusions)
 9. Литература (References) в алфавитном порядке (15-20 наименований).
 - Шрифт текста – Times New Roman; размер — 14 пунктов; межстрочный интервал — 1,5;
 - Сноски приводятся в квадратных скобках с указанием *фамилии автора – года издания – страницы* [Мўминов 2020: 25];
 - Параметры страницы: слева 3 см, справа 1,5 см, сверху и снизу по 2 см;
 - Ответственность за научную обоснованность, достоверность приведенных в статье данных и оригинальность несут авторы статьи.
 - Статьи проходят обязательную экспертизу. В журнале публикуются **статьи, рекомендованные экспертами к публикации**;
 - Нерекомендованные публикации статьи не публикуются и не возвращаются авторам.
 - В одном номере журнала публикуется только 1 статья автора.
 - В конце статьи необходимо указать контактный номер автора.

НАШИ КОНТАКТЫ:

Ташкент, проспект Амира Темура, улица Матбуотчилар;
Самарканд, Университетский бульвар, 15, факультет филологии СамГУ
Тел.: +99891 527 68 22 Телеграм номер: +99891 527 68 22
E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ALISHER NAVOI INTERNATIONAL JOURNAL INFORMATION LETTER

Alisher Navoi International Journal is entered into the United States Crossref.org system and each article is assigned a circle number. The magazine publishes articles on the following sections:

- **NAVOI AND WORLD LITERATURE**
- **NAVOI AND LINGUISTIC ISSUES.**
- **TURKISH AND UZBEK LITERATURE OF THE TEMURIDS PERIOD**
- **INVALUABLE ESSAYS** (for manuscripts of Navoi's works, Navoi's heritage and textual issues).
- **ORIGINAL WORK** (mainly in English, French, German, Russian, Chinese, Japanese, Korean, Hindi).
- **BEAUTY OF NAVOI PROSE AND POETRY** (for research on Navoi prose and poetry).
- **SCIENCE, THE WORLD AND SCIENTIST** (for Navoi's scientific heritage and views on various sciences).
- **JOURNEY TO THE TRUTH** (Navoi's philosophical views).
- **THE LIGHT OF ENLIGHTENMENT** (Navoi and Islamic enlightenment, Navoi's religious-enlightenment views, Navoi and mysticism).
- **NAVOI POETICS** (Issues related to eloquence, maturity, art, rhyme and rhyme).
- **RESEARCH OF TURKISH CLASSICAL LITERATURE AND ITS COMPARISON WITH OTHER LITERATURE**
- **NAVOI AND LITERARY INFLUENCE ISSUES.**
- **NAVOI AND EDUCATIONAL ISSUES.**

REQUIREMENTS FOR ARTICLES:

- the article is presented in 10-15 pages;
- Articles are accepted in **Uzbek, Turkish, Tajik, Russian, English, French;**
- Structure of the article:
 1. Article title.
 2. Full name of the author, position, academic title, place of work (study), region, republic and e-mail address.
 3. Annotation (brief content and purpose of the article, should be 100-150 words) is given in **Uzbek, Russian, English.**
 4. Key words and phrases in **Uzbek, Russian, English** (should be 7-10 words).
 5. Introduction
 6. Main part
 7. Results and Discussions
 8. Conclusions
 9. References - listed in alphabetical order (15-20 references).
- The article is prepared in Times News Roman font, 14 sizes, 1 space;
- references are given in parentheses in the form of the author's name - date of publication - page [Muminov 2020: 25];
- sides of the article left: 3 cm, right: 1.5 cm, top and bottom: 2 cm;
- The author (s) are responsible for the scientific validity, reliability and copying of the information and evidence presented in the article.
- Articles will be examined. Only articles recommended by experts will be published in the journal;
- Un recommended articles will not be published and will not be returned to the authors.
- Only 1 article by the author is published in 1 issue of the magazine.
- The author (s) must enter a phone number at the end of the article.

ADDRESS:

Tashkent city, Amir Temur street Press; Samarkand University Boulevard 15,
SamSU Faculty of Philology Phone: +99891 527 68 22
Telegram number: +99891 527 68 22 E-mail: alishernavoiy2020@mail.ru

ALISHER NAVOIY

XALQARO JURNAL
INTERNATIONAL JOURNAL
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ALISHER NAVOIY. MOSKVA. SERPUXOV MAYDONI
Haykal Ravshan Mirtojiyev, Aleksandr Kuzmin va Igor Voskresenskiy muallifligida yaratilgan.

АЛИШЕР НАВОИ. МОСКВА. СЕРПУХОВСКАЯ ПЛОЩАДЬ
Статуя создана Равшаном Миртожиевым, Александром Кузьминым и Игорем
Воскресенским.

ALISHER NAVOI. MOSCOW. SERPUKHOV SQUARE
The statue was created by Ravshan Mirtojiyev, Alexander Kuzmin and Igor Voskresensky.